

УДК 159.9.07+316.6+616.89

DOI <http://dx.doi.org/10.15421/102009>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ПЕРЕСУДУ ЯК ФОРМА ОСТРАКІЗАЦІЇ PSYCHOLOGICAL PHENOMENON OF GOSSIP AS A FORM OF OSTRACISM

Назаревич В.В.,

к.психол.н., доц. кафедри вікової та педагогічної психології, Рівненський державний гуманітарний університет
nazarevich.art@gmail.com

Статтю присвячено вивченню психологічного феномену пересуду як форми ostracism особистості в навчальному середовищі та розкриттю парадигмальних аспектів витоків ostracism у теоріях розвитку особистості. Особливу увагу приділено аналізу пересуду як форми ostracism, вивченню тенденції ірраціональності виникнення чуток у закладах освіти як прояву ostracism.

Висвітлено основні наукові погляди на теорії формування чуток у процесі існування групи та їх вплив на особливості міжособистісних стосунків.

Вказано на взаємозалежність між включеністю індивіда в прямий процес пересудотворення (безпосередній, непрямий, опосередкований) та рівнем ostracism або поширення чуток.

Розглянуто характерологічні особливості чуток, зважаючи на природу їх виникнення та взаємозалежність із причинами формування ostracism тенденцій в освітньому середовищі: свідоме недостовірність інформації – спотвореність сприйняття групою ostracism індивіда; відсутність найменування джерела – можливість уникнення відповідальності тощо.

Зроблено висновки про те, що психологічні погляди мають вивчатися і враховуватися для правильного теоретичного й методологічного обґрунтування явища пересуду як форми ostracism та при розробці діагностичного інструментарію для своєчасного виявлення ostracism ознак. Подальший розгляд проблеми вбачаємо в більш розгорненому вивченні психологічних особливостей феномену пересуду та його впливу на формування процесів ostracism у освітньому середовищі.

Ключові слова: ostracism, ігнорування, пересуд, чулки, пересудотворення, комунікація, ostracism.

The **objective** of this paper is to study the psychological phenomenon of “gossip” as a form of ostracism in the educational environment and explore of paradigmatic aspects of ostracism origins in personality development theories. Particular attention is paid to the analysis of gossip as a form of ostracism, the study of the tendency of irrationality and the emergence of rumors in educational institutions as an ostracism manifestation.

The **main scientific views** on the consideration of theories of rumor formation in the process of group existence and their influence on the peculiarities of interpersonal relations between the participants of the process are highlighted.

It is determined that “gossip” in the formed learning space can significantly retain and then reduce the positive behavior of participants in the process. Therefore, the psychological and pedagogical structure of educational institutions should take measures to minimize the formation of rumors and, consequently, leveling the emergence of ostracism tendencies in the educational environment.

Conclusion. Theoretical analysis of the psychological aspects of the communicative phenomenon of “gossip” in the system of ostracism of the individual in the educational space allowed to analyze the features of the phenomenon of rumors as communication, with pronounced connotations of significance, propagated through a single informal communication between subjects, within the group. Rumors are unverified and instrumentally relevant informational allegations contained in appeals that arise in the context of uncertainty, danger or potential threat and serve to help the individual find understanding and cope with risk.

Further consideration of the problem is seen in a more detailed study of the psychological features of the “gossip” phenomenon and its impact on the formation of ostracism in the educational environment.

Keywords: ostracism, ignoring, “gossip”, rumors, communication.

Постановка проблеми. Як зазначають науковці, 14% діалогів в освітніх закладах поза навчальною діяльністю – це плітки, а близько 66% комунікації між учасниками процесу пов’язано із соціальними темами щодо обговорення інших. У вищих закладах освіти плітки є головним інструментом зміцнення неформальних взаємин між суб’єктами взаємодії.

Негативні, неформальні та оцінні розмови в освітянському процесі про іншого члена цього угруповання, який відсутній, є першоджерелом для виникнення конфліктних ситуацій, внаслідок чого формуються тенденції ostrакізації обговорюваних учасників.

Більшість попередніх досліджень у сфері психологічних і соціологічних наук, що аналізують формування негативних пліток у навчальному середовищі, зробили тему «феномену пересуду» актуальною в контексті організаційної поведінки підлітків та досліджень профілактичної роботи задля попередження виникнення тенденцій жорстокої поведінки, знущань, ostrакізації у груповому просторі.

Британські вчені M. Duffy та K. Aquino вважають, що феномен пересуду в освітньому процесі – це тип соціального нівелювання учасників міжособистісної взаємодії. Науковці вказують на те, що чутки є причиною зниження рівня успішності та задоволення від процесу навчання.

Проблема формування феномену пересуду як наміру здобуття особистої сили та підвищення соціального статусу є мало дослідженою в галузі освітянських процесів. Сприйняття спрямованості на негативні плітки в навчальному середовищі впливає на поведінку як ostrакізованого, так і ostrакізатора, що пов'язано з навчальною діяльністю, процесом сприйняття індивідом самого себе та його включеністю у спільну взаємодію всередині групи.

Пересуди у сформованому навчальному просторі можуть значно затримати, а потім зменшити позитивну поведінку його учасників. Тому психолого-педагогічна структура навчальних закладів повинна вживати заходів для мінімізації формування чуток та, як наслідок, нівелювання виникнення ostrакізаторських тенденцій в освітньому середовищі.

Актуалізація проблеми ostrакізму в контексті явища пересудотворення дає змогу зрозуміти механізми прийняття власної цінності та ролі в колективі як частини самоконцепції особистості. Вказана проблема дає розуміння закономірностей формування установок особистості на сприйняття властивостей середовища відповідно до індивідуально-психологічних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чутки – це спосіб публічної комунікації, який допомагає індивіду з особистісними занепокоєннями та невизначеностями (Rosnow R. L., 2001). Плїтки мали вагоме значення для еволюції інтелекту та соціального життя особистості (Dunbar R. I., 2004; Davis H., McLeod S. L., 2003), а пересуди продовжують відігравати активну роль у культурі навчання (Baumeister R. F., Zhang L. Q., Vohs K. D., 2004). Останні також є джерелом інформації про соціальні взаємодії (Wert S. R., Salovey P., 2004).

На думку Р. Келлі (2004), для особистості чутки є проявом невизначеності та тривоги. На думку автора, це страх, що гальмує продуктивну взаємодію.

Експериментальні дослідження щодо ostrакізації однолітків проводили Prinstein M. J., Kerr N., Carter-Sowell A. Міжособистісне неприйняття

охоплює відмову від окремих осіб або однолітків через індивідуальні відмінності, наприклад, привабливість (Leets L.), або соціальні недоліки (темпераментні характеристики, зокрема сором'язливість або відстороненість) (Bierman K. L., Rubin K. H.).

Мета статті – розкрити психологічні аспекти комунікативного феномену пересуду, визначити його місце в системі остракізації особистості в освітньому просторі.

Відповідно до зазначеної мети було поставлено такі **завдання**: здійснити аналіз психологічних особливостей комунікативного феномену пересуду; емпірично дослідити тенденцію ірраціональності виникнення чуток у закладах освіти як прояву остракізму; вказати на взаємозалежність особливостей феномену пересуду та причин формування остракізму.

У психології та соціології чутки вивчають із початку XX століття, але це поняття досі не набуло однозначного визначення. Г. Олпорт і Л. Постмен описують це явище як «актуальне судження на віру, що передається від індивіда до індивіда, зазвичай в усній вербальній формі, не маючи надійних стандартів представлених тверджень». Водночас Т. Кеплоу надає таку дефініцію: «це спілкування з вираженими конотаціями значущості, що поширюються за допомогою єдиної неформальної комунікації між суб'єктами взаємодії, в межах групи». Д. Ольшанський визначає чутки як недостовірну інформацію (і/або спотворену форму повідомлення будь-якої інформації), що передається виключно в усній формі.

Відповідно до формулювання Н. Діфонзо і П. Бордіа, це поняття означає «неперевірені й інструментально релевантні інформаційні твердження, що містяться у зверненнях, які виникають у контекстах невизначеності, небезпеки або потенційної загрози та допомагають особистості віднайти розуміння і справитися з ризиком». Т. Шибутані розглядає чутки не як інформацію, а як процес її обговорення – «комунікацію, за допомогою якої особи, опинившись в неоднозначній ситуації, намагаються вибудувати її правильну інтерпретацію, об'єднуючи свої інтелектуальні ресурси. Готовність діяти на основі неперевірених відомостей проявляється у широкому діапазоні життєвих ситуацій». Отже, і наявність деструктивних чуток також може бути початковим механізмом остракізації в освітньому просторі, оскільки основою для ігнорування може слугувати неіснуюча, кимось випадково сформована думка, скерована на остракіза.

Дослідники цієї проблематики відзначають, насамперед, ірраціональну природу чуток та вказують на їх подібність до мрій і фантазій. Такі характеристики поглядів на зазначену проблему зумовлені впливом психодинамічного підходу, відповідно до якого чутки розглядаються як прояви «комплексів», сукупностей емоційно заряджених образів несвідомого, що спрямовують думки індивіда в заданому напрямі, а також захисних механізмів проєкції та раціоналізації, що сприяють зменшенню тривоги тих, хто їх поширює. Висловлені повідомлення тією чи іншою мірою втілюють витіснені бажання і страхи, містять елементи приписування іншим

власних неприйнятних думок і почуттів, відображають індивідуальні прагнення до озвучення і виправдання актуальних переживань.

Чутки не є унікальними або кардинально іншими щодо продуктів будь-якої комунікативної взаємодії, що підлягають психоаналітичному тлумаченню. Неможливо виокремити обміни репліками жартівливого, критичного, описового чи іншого характеру, які не будуть зараховані до зазначених тенденцій.

Д. Горбаков виділяє такі причини остракізації особистості за допомогою пересуду (що підтверджує думку В. Hart про ірраціональну природу чуток (рис. 1)): не потребують підтвердження; виникають у ситуаціях, що характеризуються як проблемні; поширюються неформальними комунікативними каналами; сприймаються співрозмовником як новини; характеризуються інтуїтивною безсумнівною значимістю для остракізатора.

Рис. 1. Ірраціональність природи пересуду – причини остракізації особистості

Засвідчуючи ірраціональну складову виникнення чуток як різновиду остракізму в навчальному середовищі, було проведено дослідження, спрямоване на виявлення рівня ірраціональності остракізму в освітньому просторі за допомогою мінітесту «Чому ви його ігноруйте?», що дало можливість відстежити тенденції необґрунтованого неприйняття особистості в закладах освіти різних кваліфікаційних ступенів.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота проводилася серед учнів 9-11 класів середніх загальноосвітніх шкіл м. Києва та студентів II-IV курсів психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного

університету. Вибірка становить 350 осіб: 48,6 % – хлопці (170 осіб), 51,4 % – дівчата (180 осіб).

У результаті дослідження виявлено, що 64,8% респондентів (227 осіб) вказують як причину ігнорування особистості формулювання «просто так», 18% (63 особи) обрали відповідь «тому що, він(вона) інший(інша)»; варіант «ця людина мені не подобається» переважає в 10% респондентів (35 осіб), а 7,1% (25 осіб) опитаних обрали відповідь «я не знаю» (рис. 2).

Рис. 2. Результати діагностики ірраціональності ostrакізму за мінітестом «Чому ви його ігноруете?»

Відповідно до результатів діагностики за мінітестом «Чому ви його ігноруете», 64,8% (227 осіб) обрали відповідь «просто так» і 7,2 % (25 осіб) «не знаю», що може свідчити про те, що 72% учасників навчального процесу здатні до ірраціональної ostrакізації, оскільки їх вчинки є необґрунтованими та спираються на інтуїтивні відчуття.

Зважаючи на природу виникнення, Д. Міллер вказує на такі характерологічні особливості чуток, що можуть стати причинами ostrакізації особистості у формі пересуду (табл. 1):

1. свідомо недостовірність інформації: неминучість виникнення тих чи інших спотворень матеріалів повідомлення при їх усній передачі за межі комунікативного ланцюга, що зумовлено обмеженням людського сприйняття та пам'яті, внаслідок чого збільшується різниця кожного нового переказу з початковим текстом;

2. відсутність найменування джерела: чутки характеризуються знеособленою, анонімною або «неавторизованою» інформацією, джерело якої позначене як невизначене або невідоме суб'єктові, що дає змогу уникнути відповідальності за поширення непідтверджених відомостей, а також зосередитися на змісті самого повідомлення, нівелюючи суб'єктивно несуттєве джерело інформації;

3. поширення «від індивіда до індивіда»: передача інформації за допомогою переважно «індивідного» підходу, згідно з яким цей різновид комунікації розглядався відносно однорідного конгломерату осіб, що передають повідомлення. Під час спільного обговорення чуток члени тимчасової мікрогрупи не тільки отримують доступ до знань, життєвого досвіду, аналітичних здібностей кожного, набувають соціальної підтримки перед загрозою, що виникла, але і виступають як сукупний суб'єкт пересудотворення. Вони передають переважно ту інформацію, яка вже отримала схвалення з боку співрозмовників;

4. передача по каналах неформального або міжособистісного спілкування: чутки знаходять відображення в повідомленнях ЗМІ або згадуються в різних офіційних матеріалах внаслідок того, що ті, хто їх поширюють, взаємодіють з уже ратифікованою іншими інтерпретацією загальної проблеми; вони виступають в якості суб'єктів міжмікрогрупової взаємодії;

5. секретність відомостей: розуміння пересуду як інформації, що передана по секрету для «своїх» і недоступна «чужим». У випадку загрози репресивних заходів із боку певних структур повноцінний процес інформаційного обміну наштовхується на перешкоди, супроводжується своєрідним демагогічним прийомом заборони на подальшу трансляцію;

6. існування на правах новин: чутки – це нещодавно отримані тими, хто їх поширює, повідомлення, які містять ще не відому (повністю або частково) інформацію про значні зміни соціального або природного середовища;

7. суб'єктивна значущість інформації: повідомлення, що поширюються офіційними каналами, часто безпосередньо не стосуються поточних справ і проблем аудиторії – це інформація «про інших», а чутки завжди «про себе», власні актуальні пріоритети, те, що має персонально зумовлену значимість для активних поширювачів. Ті відомості, які сприймаються співрозмовниками як неважливі, не здатні далеко просунутися каналами пересуду;

8. ситуативна зумовленість виникнення: чутки не завжди відображають проблеми суспільства безпосередньо і явно, але описують їх у символічному вигляді, виконуючи функцію дотримання традиційно закріплених норм створеного угруповання. Вони виникають при переживанні смислової неоднозначності, запутаності та незрозумілості подій, а також наявності загрози для фізичного, матеріального або психологічного благополуччя.

Таблиця 1

**Екстраполяція загальносоціальних причин пересуду в системі
остракізації**

<i>Характерологічна особливість пересуду</i>	<i>Причини остракізаторських тенденцій у формі чуток</i>
Свідома недостовірність інформації	Спотвореність сприйняття групою остракізованого індивіда шляхом передачі інформації в усній формі за допомогою комунікативного ланцюга.

Відсутність найменування джерела	Анонімність інформації, що дає змогу поширювачу (остракізатору) уникнути відповідальності.
Поширення «від індивіда до індивіда»	Забезпечення соціальної підтримки з боку мікрогрупи, члени якої є сукупним суб'єктом пересудотворення.
Передача каналами неформального або міжособистісного спілкування	Можливість бути суб'єктом міжмікрогрупової взаємодії; передача повідомлень вже опрацьованої інформації, як наслідок – мінімізація ризику «бути іншодумцем».
Секретність відомостей	Сприйняття процесу поширення чуток як механізму розмежування «своїх» і «чужих». Забезпечення цілісності групи.
Існування на правах новин	Формування бази знань для попередження негативних значущих змін соціального або природного середовища. Є формою захисного механізму особистості.
Суб'єктивна значущість інформації	Забезпечення цілісності та сталості групових процесів шляхом утилізації інформації як неактуальної.
Ситуативна зумовленість виникнення	Дотримання загальноприйнятих норм як механізму збереження екологічності групової взаємодії, при виникненні смислової неоднозначності, заплутаності й незрозумілості подій всередині колективу.

Важливим елементом при вивченні поняття пересуду в системі остракізації особистості в навчальному середовищі є явище атрибуції власної причетності до прогнозованих наслідків. Г. Олпорт і Л. Постмен розрізняють такі категорії представленого феномену:

- безпосередню, коли проявляється персональна залученість у процес остракізації, у зв'язку з тим, що останні події сприймаються як такі, що здатні змінити подальшу життєдіяльність самого остракізатора і/чи його найближчого оточення;

- непряму, при якій зберігається переживання залученості до наслідків поширення пересудів, але тільки через вплив, що здійснюється індивідами на подальші взаємовідносини остракізованого із його соціальним оточенням;

- опосередковано, якщо наслідки пов'язані лише з іншими представниками умовної соціальної спільноти, до складу якої включає себе остракізована особа за ознаками віку, статі, національності, місця проживання, соціального стану тощо.

Використання таких категорій, що ґрунтуються на відмінностях в ідентифікації із представниками малих (контактних) і великих (умовних) груп, дає змогу зробити таке припущення: чим менша включеність індивіда у прямий процес пересудотворення, тим вищий рівень остракізації або поширення чуток, бо однією з причин виникнення остракізму є відсутність відповідальності за власну діяльність.

Висновки. Теоретичний аналіз психологічних аспектів комунікативного феномену пересуду в системі остракізації особистості в освітньому просторі дав змогу проаналізувати особливості чуток, які Т. Кеплоу характеризує як спілкування з вираженими конотаціями значущості, що поширюються за допомогою єдиної неформальної комунікації між суб'єктами взаємодії, в межах групи.

Аналізуючи теоретичні відомості, які висвітлюють проблему явища пересуду, зауважено, що чутки є неперевіреними й інструментально релевантними інформаційними твердженнями, що перебувають у зверненнях, які виникають у контекстах невизначеності, небезпеки або потенційної загрози і допомагають особистості віднайти розуміння та справитися з ризиком.

На основі узагальнення розробленої теми екстраполяції поняття пересуду як форми ostracizmu в теорії Т. Шибутані вказано, що чутки – це процес обговорення інформації, «комунікації, за допомогою якої особи, опинившись в неоднозначній ситуації, намагаються вибудувати її правильну інтерпретацію, об'єднуючи свої інтелектуальні ресурси задля забезпечення власної безпеки», що проявляється в тенденціях ostracizacji як форми захисту.

Вказано на причини ostracizacji шляхом пересуду (за Д. Горбачовим): не потребують підтвердження; виникають у проблемних ситуаціях; поширюються неформальними комунікативними каналами; сприймаються співрозмовником як новини; характеризуються безсумнівною значимістю для ostracizmu.

За допомогою експериментального дослідження підтверджено ірраціональність природи чуток як різновиду ostracizmu в освітньому середовищі. За результатами мінітесту «Чому ви його ігноруйте?» виявлено, що 72% учасників навчального процесу здатні до ірраціональної ostracizacji, оскільки їхні вчинки є необґрунтованими та спираються на інтуїтивні відчуття.

Проаналізовано характерологічні особливості чуток, зважаючи на природу виникнення та їх взаємозалежність із причинами формування ostracizatorsьких тенденцій в освітньому середовищі:

- свідомо недостовірність інформації – спотвореність сприйняття групою ostracizovanого індивіда;
- відсутність найменування джерела – можливість уникнення відповідальності;
- поширення «від індивіда до індивіда» – забезпечення соціальної підтримки;
- передача каналами неформального або міжособистісного спілкування – мінімізація ризику бути «іншодумцем»;
- секретність відомостей – забезпечення цілісності групи;
- існування на правах новин – захисний механізм особистості;
- суб'єктивна значущість інформації – забезпечення сталості групових процесів;
- ситуативна зумовленість виникнення – дотримання загальноприйнятих групових норм.

Констатовано зв'язок між включеністю індивіда у прямий процес пересудотворення (безпосередній, непрямий, опосередкований) та рівнем ostracizacji або поширення чуток.

Вищезазначені психологічні точки зору мають вивчатися і враховуватися для правильного теоретичного та методологічного обґрунтування явища пересуду як форми остракізму, а також при розробці діагностичного інструментарію для своєчасного виявлення остракізаторських ознак. Перспективи подальшого розгляду цієї проблеми вбачаємо в більш розгорненому вивченні психологічних особливостей феномену пересуду та його впливу на формування процесів остракізму в освітньому середовищі.

Бібліографічні посилання

- Baumeister, R. F., Zhang, L. Q. and Vohs, K. D. (2004), "Gossip as cultural learning", *Rev. Gen. Psychol.*, Vol. 8, p. 111–121.
- Brady, D. L., Brown, D. J. and Liang, L. H. (2017), "Moving beyond assumptions of deviance: the reconceptualization and measurement of workplace gossip", *J. Appl. Psychol.*, Vol. 102, p. 1–25.
- Campbell, W. K., Reeder, G. D., Sedikides, C. and Elliot, A. J. (2000), "Narcissism and comparative self-enhancement strategies" *J. Res. Pers.*, Vol. 34, p. 329–347.
- Chen, Z. X. and Aryee, S. (2007), "Delegation and employee work outcomes: an examination of the cultural context of mediating processes in China" *Acad. Manag. J.*, Vol. 50, p. 226–238.
- Cole, J. M. and Dalton, J. (2019), "Idle women's chat? Gender and gossip. Social section," in *Proceedings of the Annual Conference, of the British Psychological Society*, University of Kent, MI.
- Ellwardt, L., Labianca, G. J. and Wittek, R. (2017), "Who are the objects of positive and negative gossip at work? A social network perspective on workplace gossip" *Soc. Netw.* Vol. 34, p. 193–205.
- Feinberg, M., Willer, R. and Schultz, M. (2015), "Gossip and ostracism promote cooperation in groups" *Psychol. Sci.* Vol. 25, p. 656–664.
- Fisher, A. F (2018), "The lack of a generalization group to the individual is a threat to the study of human objects", *PNAS*, Vol. 27, p. 6106–15.
- Foster, E. K. (2004), "Research on gossip: taxonomy, methods, and future directions" *Rev. Gen. Psychol.* Vol. 8, p. 78–99.
- Kniffin, K. M. and Wilson, D. S. (2010), "Evolutionary perspectives on workplace gossip: why and how gossip can serve groups" *Group Organ. Manag.* Vol. 35, p. 150–176.
- Kniffin, K. M. and Wilson, D. S. (2005), "Utilities of gossip across organizational levels: multilevel selection, free-riders, and teams" *Hum. Nat.* Vol. 16, p. 278–292.
- McAndrew, F. T., Bell, E. K. and Garcia, C. M. (2007), "Who do we tell and whom do we tell on? Gossip as a strategy for status enhancement" *J. Appl. Soc. Psychol.* Vol. 37, p. 1562–77.
- Ritter, F. E. (2007), *To find out: how the sequence of topics affects learning.* Oxford series on cognitive models and architectures. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Skulkina, E. N. (2015), "Individual-psychological determinants of the formation of social attitudes of xenophobia in adolescents" [Indy`vidual`no-

- psy`xologichni determinanty` formuvannya social`ny`x ustanovok ksenofobiyi u pidlitkiv”]. Psychopedagogy in Law Enforcement, Vol. 60, p. 58–60.
- Waddington, K. and Michelson, G. (2017), “Analyzing gossip to reveal and understand power relationships, political action and reaction to change inside organizations,” in *Paper Presented at the 5th International Critical Management Studies Conference*, Manchester.
- Wu, L. Z., Birtch, T. A., Chiang, F. F. and Zhang, H. (2016), “Perceptions of negative workplace gossip a self-consistency theory framework” *J. Manag.* Vol. 44, p. 1873–98.